

GYERMEKORSZÁG — RÉGEN ELSÜLLYEDT MENNYORSZÁG

Juhász Gyulához írt egyik levelében szülővárosát, Szabadkát mostoha édesanyának, Budapestet pedig édes-mostoha anyának nevezi Kosztolányi Dezső. Hogy pedig itt nem egyszerű szójátékról s ifjúi szellemeskedésről van szó, arról egykönnyen meggyőződhetünk, ha e játékosnak látszó kifejezéseket valamivel terjedelmesebb szövegkörnyezetben vesszük szemügyre: »Ó, te szegény, szürke és unalmas Szabadka, mily poros és unott, sőt komikus vagy... Neked még az a jog sem adatott meg, hogy igazán rossz és unalmas légy, mert a nagystílusú rossz és unalom már megsemmisítené önmagát, s nem illenék hozzád. Vadidegen vagy hozzám: kongó lelkeiddel és kőházaiddal. Ezer ember közt magam járok, mert nincs ember, aki úgy érezne és gondolkodna, mint én. Az emlékek, mik talán e röghöz fűzhetnének, fásultak és bosszantóak. Te mostoha édesanya, csak tudnád, hogy dédelgetett és szoptatott az a másik, akit nemrég elhagytam. Az én édes-mostoha anyámat: Budapestet értem«.

Természetesen nem ilyen egyértelmű és egysíkúan elutasító költőnk érzelmi viszonya a szülővároshoz. A *Szeptemberi áhitat* című versében 1935-ben, a gyermekkor emlékeit, hangulatait felelevenítve, így sóhajt fel:

*Miféle ország, mondd, e gyermekország,
miféle régen elsüllyedt mennyország?*

s már egy 1903-as levelében azért örvendez a megtalált (persze, futó) szerelmenek, mert úgymond, a leányban találta meg »a nyugtalanság nyugtatóját, mely mindent elcsillapít: sötét gondolatokat, hazafájó vágyat, bohéme-kört«. Ettől eltekintve azonban az alapszín, mellyel a szülőváros és a szülőföld képét megfesti az emlékezős költeményekben, túlnyomórészt sötét.

*Másként halálos csend és néma untság,
Poros akác-sor, vakolatos utcák,
petróleumlámpák és nyugalom,
üveggolyók a kertes udvaron*

olvashatjuk *A szegény kisgyermek panaszainak* egyik darabjában. Hasonlóan vélekedik e vidékről a *Négyven pillanatkép* némely darabjaiban is:

*Cigányzene, holdfény, bor, régi átok,
ábrándozó lányok, nyájas családok,
ti mérgeim.*

(17. Vidék)

*Ó dáridós hajnalban borban úszó,
ősz bajszok és könnyes-vad rikkanások,
lassú halált kíséző hegedűszó.*

(8. Magyarosan)

Bóka László állapítja meg róla, hogy »abba a nemzedékbe tartozott, amelynek majd minden tagja egy hazai táj, egy vidéki város, egy falu gyermekkori élményvilágával a szívében vált fővárosi íróvá, még akkor, amikor Budapest igazi nagyvárossá alakulása folyamatban volt«. Amint láttuk, ez alól Kosztolányi sem képez kivételt, hisz kétségtelen, hogy számos, egész életre szóló élményt szerzett e gyermekvilágban, de ellágyulni csak akkor tud, ha e legszűkebb családi és rokoni körön belül marad az emlékezés. Amint kitekint a biztonságos fedezéket nyújtó, jómódú polgári család ablakán, a kisfiút szinte lidérces félelem, a felnőtt költőt ellenszenv, a sivár vidéki étellel, az elmaradottsággal, műveletlenséggel szemben megvetés tölti el. Nyilván nagy része van ebben a nagy, a döntő élményt jelentő nagyváros, Budapest káprázatának is, amely úgyszólván megrészegíti az ifjú költőt: »A nagyvárosi élet pálinkája a fejembe szállt — írja egyik 1903-as levelében —, s ez oly jó ennek a megrongyolt testnek. Bár sohase józanodnék ki!« Természetes, hogy Budapestről, majd csakhamar Bécsből tekintve vissza Szabadkára, elsősorban vidékies jellege, műveletlensége, elmaradottsága tűnt szemébe.

A század eleji Budapest nemcsak politikai és gazdasági központjává fejlődik az országnak, hanem mind nagyobb mértékben válik a szellemi és irodalmi élet központjává is, s különösen sajtója veszi szolgálatába a legjobb tollakat. Kosztolányi is azok közé a déli vidékről induló írók közé tartozik, akiket ez a rohamosan fejlődő nagyváros magához szippantott. Egyetemi éveit alatt még gyakran megfordul otthon, egész vakációkat tölt a családi körben (»pár napra mentem csak fel minden héten Budapestre írni és dolgozni, s aztán ide menekültem furcsa lelki szenzációkat szerezni és szenvedni...«, 1909). Fokozatosan azonban mindjobban elszakad, mind nagyobb távlatból tudja szemlélni a város életét, s mindinkább a vidék, a kicsinyesség, az elmaradottság, a műveletlenség jelképévé válik számára.

Nem véletlen, de jellemző, hogy a »mostoha édesanya« is lényegében a Kosztolányi által ráragasztott jelzőnek megfelelően viszonyozta a költő idegenségét, pontosabban elidegenedését. S itt most nem arra gondolunk, hogy megjelölte-e már szülőházát (vagy annak a helyét) emléktáblával, s a gimnáziumot, amelynek önképzőköre első költői kísérleteinek a színhelye is volt, állított-e neki emlékszobrot... »Csupán« arra, hogy a város lakói mennyire tartják számon nagyjaik sorában.

De — kérdezheti valaki — mi értelme lehet e viszony és kapcsolat ilyen részletező vizsgálatának, amikor nyilvánvaló, hogy Kosztolányi költészetének esztétikai minősítése szempontjából teljesen mellékes, hogy szerette-e szülővárosát, ragaszkodott-e hozzá, dicsőítette-e, vagy pedig korholta, már-már gyűlölte lomhaságáért, eseménytelen állóvizéért. Látszólag valóban így van. Ha azonban kissé közelebről szemügyre vesszük ennek az idegenségnek az okait, olyan következtetésre jutunk, hogy az mégiscsak kihat a költő egész magatartására, a valósághoz, a társadalomhoz való viszonyára, élet- és világszemléletére, végső soron pedig költészetére is.

Keresztury Dezső állapítja meg, hogy Szabadkán »nyerte azokat a mély benyomásokat, amelyekhez emlékezésből táplálkozó költészete ismét és ismét visszatért. De ezek inkább a családi s rokoni kör emlékei, egy már süllyedőben levő magyar vidéki polgárság világának üzenetei voltak. A „beteg, borús, bús, lomha Bácska“, a gyermekkort körülvevő tágabb haza, a délvidéki táj és nép alig adott többet neki néhány halvány rajzú képnél, egy-két novella anyagánál«. Kis túlzással tehát azt mondhatjuk, hogy a család biztonságos erődjén

kívül az úri kisfiú rendkívül bizonytalanul, félszegen mozog, valójában alig ismeri a várost és a vidéket. Nem véletlen, hogy az Alföldet is vonatablakból nézi, s úgy látja, hogy a parasztnak, a »szikár legény«-nek, aki olykor elballag, akinek »izmos, erős és szikkadt az arca« »Vad, idegen tűz villan a szemén«, s rezignáltan állapítja meg a vidékről:

*Ez itt kelet. Hiába küzd nyugat.
E vérvirágos föld ma is a régi,
az ősök itt kinyújtják karjukat«*

s a végkövetkeztetés: »S a föld is Ázsiáról álmodik«. Hasonlóképp csak a vonatból figyel meg a magyar parasztot is:

*»Csak akkor látod őt, ha szürke éjjel
száguld tovább a gőzvasút veled«.*

A család pedig — amelynek látószögéből a tájat és vidéket szemléli, »vidéki konzervatív magyar polgári család«, s amint Bóka László megállapítja — Babitscsal, Juhász Gyulával, Móricz Zsigmonddal stb. összehasonlítva —, »Kosztolányi jött legmesszebről a forradalomig, a polgári védettségéből, a polgári öntudat biztonságából, nacionalista elfogultságok és kozmopolita téveszmék köréből«. E polgári szemlélet, ezek a konzervatív beidegzettségek pedig, amivel teljesen egybehangzik az egy időszakban olyannyira hangoztatott politikamentesség és individualizmus olykor, különösen 1919 után súlyos válságokba sodorták az embert és költőt egyaránt. Így szemlélve a polgári család védettsége, elszigetelő, elzárkózó életköre valójában a költő életszemléletének leszűküléséhez is vezetett. Ilyen madártávlatból nézi a Szabadka környéki kora ősz is, s ezért csak képes levelezőlapra emlékeztető képet tud festeni róla:

*A pítvarban a tengeri
nevet a nap piros tűzére,
de sárga aranyát elveri
a paprikák piros füzére.
Száll-száll a lelkem kergetőzve
a mustszagú virágos őszebe,
mint szélbe a csörgő papíros,
fölötte a halál és élet
a sárga és piros.*

(Kora ősz a ludasi pusztán)

Más helyen már rámutattunk arra a csillagászati távolságra, ahonnan e vidék családon és ismeretségi körön kívül eső népét, népeit szemléli Kosztolányi. Mindez mégis egy kivételes írói-költői tehetség elfogultsága szülővárosa és szülőföldje iránt, s mint Bóka László írja, »korlátot szabhat ennek a tehetségnek az író társadalmi környezete, világnézete (sőt betegsége is), de meg nem semmisítheti, s az írói-művészi tehetség az ösztönös tevékenység automatizmusával keresi útját a valósággal való művészi kapcsolathoz«. S tudjuk jól, Kosztolányi meg is találta ezt a kapcsolatot a szülőfölddel is, mégpedig épp a két Szabadkán játszódó, bizonyos értelemben családregényben, a *Pacsirtában* és az *Aranysárkányban*. Művészetének diadala itt épp abban van, hogy az a szűk családi kör, amelyben e vidéken mozgott, elegendő volt számára, hogy a biztonságosnak látszó polgári morál törekenységét, bizonytalanságát, illetőleg a polgári nevelés teljes kudarcát, egyúttal pedig az egész vidéki életforma tarthatatlanságát, kicsinyességét bemutassa.